

KARÁCSONY

ZOLTÁN ANDRÁS

A TESz.-nek a *karácsony* címszót tartalmazó II. kötete 1970. évi megjelenése óta a hazai és a nemzetközi szakirodalomban több állásfoglalás látott napvilágot e szó eredetével kapcsolatban. Érthető módon a hazai kutatókat a m. *karácsony* szó közvetlen átadójának a kérdése, míg a külföldi szlavistákat és balkanistákat a m. *karácsony* (és a rom. *crăciun*) etimonjának, a szláv *korčunъ szónak az eredete foglalkoztatta elsősorban.

1. A TESz. (2: 371–2) szerint a m. *karácsony* közvetlen átadójaként egy déli szláv, esetleg szlk. R. *kračunъ* hangalakú, 'karácsony' jelentésű szó jöhet számításba. A szlk. N. *Kračún* 'karácsony' átvétele azonban nem valószínű, mivel a keletiszlovák szó maga is az ukr. Kárp. *кращун* 'ua.' szóból származik: Machek: EtSlČSl. 231; vö. Kniezsa: SzJsz. 254). Az ukr. Kárp. *кращун* 'karácsony', ukr. N. *кращун, кречун, керечун, карачун, киричун, кричун, гереджун, геречун, гериджун, геридзин* 'december 24-én sült karácsonyi kalács' pedig annyira a román–ukrán nyelvhatár környékére jellemző tájszók (D. Scheludko, Rumänische Elemente im Ukrainischen: Balkan-Archiv 2: 119), hogy minden bizonnyal a rom. *crăciun*, N. *craciun* 'karácsony', N. 'karácsonyi kalács' átvételei (Vrabie: RomSl. 14: 156; EtSIUkrM. 3: 80). Vö. még m. N. (székelyes csángó) *krácsun* 'karácsony', *Krëcsun*, *Krecsun* szn., fn. adatokat, amelyek szintén a rom. *crăciun*, N. *craciun* 'ua.' alakokból származnak (Márton Gy.–Péntek J.–Vöő I., A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai. Bukarest 1977, 226). A román és a kárpátukrán alakok mellett, amelyeket a TESz. sem tekint a magyar szó közvetlen forrásának, a lehetséges közvetlen átadók közül az ezektől függő keletiszlovák szót is nagy valószínűséggel kizárhatjuk. A déli szláv nyelvek közül a csak személynévként adatható szb.-hv. *Kračun* aligha lehetett a m. *karácsony* forrása, marad tehát a blg. N. *кращун* 'egyes vidékeken a nyári, másutt a téli napfordulóhoz kapcsolódó népi ünnep, karácsony vigiliája' (BEtReč. 2: 726–7), valamint a magyar nyelvterületől ugyan legtávolibb, de a m. *karácsony* szóval jelentését tekintve teljesen egybevágó mac. N. *кращун* 'karácsony', amely — mint a TESz által is idézett BalkMac. 16. sz. térképén látható — az albániai Korçë és a görögországi Kasztoría környéki nyelvjárások jellegzetes szava. Tökéletesen összhangban van ezzel Györffy Györgynek az az 1972 óta (ÉT 27: 608–12) több munkájában is hangoztatott álláspontja, amelynek értelmében *karácsony* szavunk a bizánci térítéssel hozható összefüggésbe: „Mivel a görög püspök Magyarországon a

görög nyelvvel semmit sem ért el, viszont a szlávokkal régóta szimbiózisban élő magyarok legtöbbje tudott valamit szláv nyelven, a görög püspök bolgár-szláv tolmácsokkal kezdhette el az igemagyarázatot. E görög vezetés alatt álló bolgár-szláv térítés emlékei lehetnek nyelvünk szláv egyházi terminológiájának bolgár-szláv, illetve görögkeleti elemei: *kereszt, karácsony, szent, pap, barát* stb.” (Magyarország története I/1. Bp. 1984, 684; vö. még Györffy Gy., István király és műve. Bp. 21983, 48). Györffy György véleményét próbáltam magam is néhány érveléssel alátámasztani (Hungaro-Bulgaria I. Bp. 1986, 134; *Съпоставително езикознание XI, София 1986, 4: 7–8; Унгарска българистика. София 1988, 108–9*). Ezek lényege az, hogy a Hierotheosz püspök környezetében tevékenykedő görög-szláv kétnyelvűek nyilván nem Bulgária területéről, hanem Bizánc szlávok lakta vidékeiről kerültek ki, ezért ezek a minden bizonnyal papi személyek nem ismerték, nem ismerhették a honfitársaik, Szent Cirill és Metód által 863-ban a morvaországi misszió számára kidolgozott, majd 893-ban Bulgáriában hivatalosan is bevezetett ószláv (óbolgár) liturgikus nyelvet (abban ugyanis a görög mintára alkotott **рождество** szóval jelölték ezt az ünnepet), hanem csupán a helyi szláv dialektust. (Mivel nem bulgáriai szláv dialektusról van szó, Györffy Györgytől eltérően nem „bolgár-szlávnak”, hanem inkább „macedoszlávnak” nevezném, de ez csak terminológiai kérdés.) Mivel a *karácsony* szó a magyarba eleve a nagy keresztény ünnep elnevezéseként került át (legalábbis semmi nyoma annak, hogy hozott volna valamit is magával egykori pogány jelentéseiből), csakis olyan szláv nyelvjárás lehetett az átadó, amelyben már végbement a ’téli napforduló’ → ’karácsony’ jelentésátvitel; ilyen szláv nyelvjárások pedig, mint láttuk, egyértelműen csak a görög–albán–szláv nyelvhatár vidékén mutathatók ki. Ezzel tökéletesen egybevág az is, hogy ünnepnévként a rom. *crăciun* sem jelent mást, mint a keresztény ’karácsonyt’; a román egyház ugyanis a középkorban az ohridi püspökség alá tartozott (vö. Kniezsa: ErdN. 31), vagyis a román egyházi terminológiára is ugyanez a szláv nyelvjárásvidék lehetett a legnagyobb hatással.

Ezzel szemben Rot Sándor 1973-ban megjelent monográfiájában (A. M. Рот, Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Bp. 1973, 252–3) amellettt törtélandzsát, hogy a m. *karácsony* honfoglalás előtti átvétel az óoroszról. Ehhez a véleményhez később Gregor Ferenc is csatlakozott (Gregor F., Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk.: Balázs János. Bp., 1989, 145). Rot Sándor szerint a m. *karácsony* ’téli napforduló’ jelentésben a VIII. század végén került átvételre az óor. **корочюнь** ’ua.’ szóból, s a ’téli napforduló’ → ’karácsony’ jelentésátvitel a magyarban ment végbe. Erre vonatkozóan azonban bizonyítékkal nem tud szolgálni. Adós marad a magyar szó hangalakjára vonatkozó felvilágosítással is, pedig míg egy (déli szláv vagy szlovák) *kračunъ* típusú alakból a m.

karácsony szinte magától adódik, addig egy orosz *koročunъ* átvétele esetén a második szótagbeli *á* feltétlenül magyarázatra szorulna. A m. *karácsony* orosz származtatása tehát korántsem meggyőző.

Végeredményben tehát különböző — időrendi, művelődéstörténeti, jelentéstani és/vagy hangtani — okokból a magyar szó közvetlen átadója a megfelelő keletiszlovák, kárpátukrán, román, illetve orosz szó nem lehetett, így biztosra vehetjük, hogy *karácsony* szavunk a balkáni szlávból származik.

2. A m. *karácsony* szláv előzményének az eredetét illetően a TESz. azt az eredetileg Melich Jánostól (Nyr. 37: 178) származó etimológiát fogadja el, amely szerint a szó szláv alapon magyarázható: **korkъ*, 'láb; lépés' → **korčiti* 'lépni' → **koročunъ* 'lépő, átlépő, forduló (nap)'. Miután a szláv szó korábbi, többnyire az egyházi latin különféle kifejezéseire alapozott megfigyelési kísérletei rendre kudarcot vallottak, ez a származtatás mind hangtani, mind jelentéstani szempontból meggyőzőnek tűnt és a külföldi szlavisták egy része is elfogadta (Brückner: SlEt. 268; Vasmer: REW 1: 633; BEtReč. 2: 726; EtSlSJaz. 11: 56–8). Mások szóképzési szempontból kifogást emeltek ellene és elutasították (Berneker: SlEtWb. 1: 603–4), mivel az *-unъ* képző előtt a viszonylag korai szláv adatokban nincs palatalizáció, vö. or.-e. szl. *бѣгоунъ* ~ *бѣгоунь* (már a XI. sz.-tól, Sreznevskij 1: 213), ócseh *behún* ~ *behún* (Gebauer: SlStč.² 1: 35), ólengyel *biegun* (SlStp. 1: 88), *opiekun* (SlStp. 5: 600); a keleti szlávban, ahol ez a szóképzési típus jelenleg egyedül produktív, mai is ez az általános szabály, vö. or. *кричать* → *крикун*, *пищать* → *пискун* stb., noha az oroszban akad már néhány újabb keletű kivétel is: *молчать* → *молчун*, *ворчать* → *ворчун* (Русская грамматика I. Москва 1980, 146). Kniezsa István (AECO. 1: 160–4) ezt a kifogást azzal próbálta elhárítani, hogy az összsláv **koročunъ* 'napforduló' mint az év meghatározott napja nem egy gyakorító **korkati*, hanem az egyszeri cselekvést jelentő **korčiti* igealakból vezethető le, amelynek a ragozásában sehol sem volt *-k-*. Régi párhuzamokat ehhez azonban nem tudott felhozni, s később erről az etimológiáról úgy nyilatkozott, hogy „ez sem egészen meggyőző” (SzlJsz. 254). A szláv alapú etimológiát magyar részről még Kiss Lajos (Nyr. 81: 247–251) vette védelmébe, aki a fenti szóképzési nehézséget azzal próbálta kiküszöbölni, hogy a **kork* – **korčiti* – **korkati* szócsalád *-k-* és *-č-* tövөгű tagjai között igen régen, még az összsláv együttélés korában végbement analógiás kiegyenlítődést feltételezett. Erre azonban csak újkéltű párhuzamokat tudott felhozni, amelyeknek az összslávra vonatkozóan bizonyító erejük nincs.

Ennél a szóképzési rendellenességnél lényegesen súlyosabb nehézség az a magyar szakirodalomban teljesen mellőzött körülmény, hogy magának az

-**унъ** képzőnek a megléte sem bizonyított az ősszlávban. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy az ősláv nyelv klasszikus emlékeiben nincs egyetlen -**унъ** képzős főnév sem. Az egyetlen látszólagos kivétel a *pěstunъ* 'nevelő' szó (vö. m. *pesztonka*, TESz. 3: 174), ez azonban a *pitati* 'táplálni' igével van kapcsolatban, a képző tehát nem -**унъ**, hanem -**tunъ** (vö. SadAitz. 205, V. Kiparsky, Russische historische Grammatik III. Heidelberg 1975, 261). Az egyetlen olyan -**унъ** (-**унъ**) képzős főnév, amely több szláv nyelv régi emlékeiből is kimutatható, a fentebb már idézett or.-e. szl. **бѣгоунъ ~ бѣгоунъ** 'szökevény' (Sreznevskij, i. h., vö. még DRS 1: 87, SDR 1: 355), amely keleti szláv eredetű nem lehet, mivel a XVI–XVII. század előtt világi tárgyú nyelvemlékekben elő sem fordul. Előfordul viszont a Szent Metód által Morvaországban lefordított Nomokanon XIII. századi orosz másolatban fennmaradt szövegében a **пъри бѣгоунъ** 'az igazságszolgáltatás elől menekülő szökevény' szókapcsolatban (SlJStsl. 1: 156). Ez arra utal, hogy az egyházi szláv szó morva eredetű lehet; erre mutat a képző kettős alakja is, amelyre az orosz egyházi szlávon kívül csak az ócsehben van régi adatunk (vö. még mai szlk. *behún*, SlSJ I: 79), továbbá az is, hogy a szónak az ócsehben is volt 'csavargó, szökevény' jelentése (Gebauer, i. h.). Ugyanezek a jelentései az ólengyel *biegun* szónak is megvoltak (SlStp. i. h., SlP XVI w. 2: 130). Úgy tűnik, hogy a szláv szók ebben a jelentésükben a lat. *fugitivus* tükörszavai, míg a másik, csak az ócsehben és az ólengyelben megmaradt 'futár' jelentésükben a lat. *cursor* lehetett a mintájuk. A szb.-hv. R. (XIV–XVI. sz.) *bjěgūn* 'szökevény' csak Daničić szótárában, tehát szerb nyelvemlékekben fordul elő (HASz. 1: 378), így minden bizonnyal az egyházi szlávból származik. A blg. N. *берѹн*, szln. R. *begūn* 'szökevény' szóra vonatkozóan nem rendelkezünk korai adatokkal (vö. SlPrasl. 1: 226–7; EtSlSJaz. 2: 60–1). Az or.-e. szl. **бѣгоунъ** szóval kapcsolatban szükséges leszögezni, hogy a XI–XIV. sz. folyamán, vagyis az egész óorosznak nevezett korszakban ez a keleti szláv nyelvemlékekben az egyetlen hiteles -**унъ** képzős alak, mert az egyes szerzők által óorosz adatként kezelt or.-e. szl. **блискоунъ ~ блѣскоунъ** 'mák' (egyetlen adat egy 1512. évi kéziratból, Sreznevskij 1: 115) és **вѣдоунъ** 'varázsló' (1227-es évszám alatt ugyan, de egy XVI. sz. elején keletkezett nyelvemlékből, vö. DRS 2: 50) szavak valójában csak a XVI. századtól adathatók. Plyn körülmények között egy óor. -**унъ** képző rekonstruálása nem megalapozott, (noha így jár el pl. Ж. Ж. Варбот, Древнерусское именное словообразование. Москва 1969, 86). Az első népnyelvinek tekinthető -**унъ** képzős orosz adat — **падунъ** 'vizesés' — 1505-ből való (Sreznevskij 2: 859), s számuk a XVI–XVII. században csak lassan növekszik: **кликунъ** 'kikiáltó' (Sreznevskij 1: 1220, DRS 7: 171), **крикунъ** 'nagyhangú' (először lónévként, DRS 8: 57). Ebben a korszakban jelenik meg az oroszban az **опекунъ** 'gyám' szó is (DRS 13: 12), amely azonban ukrán–fehérorosz közvetítéssel a le. *opiekun* 'gyám, gondviselő, pártfogó' átvétele, amely viszont a

lat. *procurator* tükörszava (S. Kochman, Polsko-rosyjskie kontakty językowe w zakresie słownictwa w XVII w. Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, 72). Mindez V. Kiparsky (i. h.) azon megfigyelését erősíti meg, hogy az *-yh* képzőnek a mai oroszban tapasztalható nagy produktivitása nem nyúlik a XVIII. századnál korábbra vissza. Tárgyunk szempontjából a keleti szláv anyag történeti áttekintése azt bizonyítja, hogy az *unъ* képző az óoroszban egyáltalán nem volt meg, így mai valóban nagy elterjedtsége a képző ősszláv voltára nem bír semmiféle bizonyító erővel. Nyilván a régi szláv anyag szűkössége készítette André Vaillant-t arra, hogy az *unъ/-unъ* képző eredeti voltát a szlávban kétségbe vonja és azt a neolatin *-ōn-* átvételének minősítse (A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* II/1. Lyon-Paris 1958, 149–50). Ezen lehet felháborodni, amint ezt O. N. Trubačev teszi (EtSlS-Jaz. 11: 57), de e képzési mód „népiségére” hivatkozva (mely, mint láttuk, az oroszban is csak újabb keletű) cáfolni nem. Franciszek Sławski (SlPrasl. 1: 134–5) tárgyszerű összefoglalójából az derül ki, hogy nincs olyan *-unъ* képzős főnév, amely a szláv nyelvek mindhárom nagy ágában egyszerre megjelenne, vagy ha igen, akkor a szláv nyelvek egymástól vették át a szót, pl. a blg. *опекун, крикун* szavak az oroszból származnak (vö. Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*. Berlin-Leipzig 1929, 193), a le. R. *klikun* pedig a keleti szlávból lett átvéve (SlP XVI w. 10: 363).

Mindez a szláv **korčunъ* szónak a **korčiti* igéből való levezetését igen megnehezíti. Ha ez az etimológia igaz lenne, akkor azt kellene mondanunk, hogy a **korčunъ* szót egy az ősszlávban még meg sem lévő képzővel alkották, ráadásul mindjárt szabálytalan módon. Így tehát az ősszláv **korčunъ* szónak ezt az etimológiáját el kell vetnünk. Nem meggyőző R. M. Kozlova újabb szláv alapú megfejtési kísérlete sem (Etim. 1982, 49–50), amelyet O. N. Trubačev joggal utasít vissza (EtSlS-Jaz. 11: 58).

3. A fenti zsákutcából kivezető utat véleményem szerint Eqrem Çabej találta meg 1961-ben megjelent szófejtésében (Crăciun: StCercLingv. 12: 313–7). Ő ugyan a rom. *crăciun* 'karácsony' forrását vélte megtalálni az albánban, alapötlete azonban a szláv **korčunъ* 'téli napforduló' szóra is alkalmazható. Çabej abból indul ki, hogy egyrészt az egész albán nyelvterületen létezik a (geg) *kërcû, kërcuni*, (toszk) *kërcû, kërcuri* (a tö eredetileg *kërcún-*) 'tönk, rönk, tuskó' jelentésű, indoeurópai eredetű főnév, másrészt a balkáni népeknél igen elterjedt a karácsonyi tuskó- vagy rönkégetés szokása (vö. NéprLex. 3: 67). Ez a szokás az albánoknál csak északon maradt fenn, ahol a szintén 'tuskó, rönk' jelentésű *buzmi* szóval jelölik a karácsonyi tuskót, s ezen a vidéken a latin eredetű *kërshëndella, kërhëndelle* (< *Christi natale*) mellett a 'karácsony' jelentésben a népnyelvben fennmaradt a *nata e buzmit* (szó szerint 'a tuskó éjszakája') ünnepnév. Çabej szerint egy ilyen típusú, csak éppen a szinonim *kërcun-* főnevet tartalmazó kifejezésből

származna a rom. *seara crăciunului* 'karácsonyest', majd a rom. *crăciun* 'karácsony' vándorolt volna tovább a szláv nyelvekbe.

Itt jegyzem meg, hogy az albán *kërcun-* nemcsak ünnepnévként, hanem különböző, fával kapcsolatos jelentésekben is átmehetett a szlávba és a románba. A Çabej nyomdokain járó Joseph Schütz (Der Rumänismus *crăciun* 'Weihnachten' im Slavischen: Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. München 1966, 35–40) ide sorolja a szb.-hv. *kráčūn* 'retesz' szót, amely szerinte eredetileg 'az istállóajtó bereteszelésére szolgáló fagerendát' jelentett; véleményem szerint ide sorolhatók — az idézett források ezzel ellentétes állásfoglalása ellenére is — az ukr. *кpacу́н* 'nagy tölgyfatuskó' (EtSlUkrM. 3: 80 *кpacу́н*² a.) és a f.-or. *каpacу́н* 'görbe és ágas fa' (EtSlBlrM. 4: 265): van 'furkósbot' jelentése a rom. *crăciún* szónak is (Gáldi: MNy. 54: 12). Mindezek a jelentések megerősítik, hogy a szó alapja egy 'farönk, tönk, tuskó' jelentésű szó lehetett, de mint láttuk, a román közvetítés csak az ukrán és szlovák nyelvjárási, a keresztény 'karácsony' ünnepéhez kapcsolódó alakok esetében lehetséges, sőt nagyon valószínű, a pogánykori 'téli napforduló' ünnepéhez kapcsolódó mitológiai jelentéseket — mivel ezek a románból teljesen hiányoznak — a román szó a szláv felé nem közvetíthette. Ezek a mitológiai jelentések — or. N. *каpacу́н* 'hirtelen, váratlan halál' (SlRLJ. 5: 810, SlRNG. 13: 79), 'gonosz szellem, ördög, démon' (SlRNG. i. h.), f.-or. *каpacу́н* 'idő előtti halál', 'halál, vég', 'föld alatt élő király, mesebeli fagyisten, aki halált hoz' (EtSlBlrM. i. h.) — a tuskóégetés pogánykori szertartásából érthetők meg: a fa gyökerei között rejtőző kígyó, a halált hozó gonosz szellem legyőzése a tuskó elégetésével, így az élet újjászületése (MitEnc 2: 596 *karacsun* a. és 2: 592 *badnjak* a.; részletesebben l. V. Toporov: Etim. 1974, 3–15), ezek a jelentések pedig csak az oroszban és a fehéroroszbán maradtak fenn. Ezt az ellentmondást Çabej etimológiájának továbbfejlesztésével A. V. Desnickaja (VoprJaz. 1976, 3: 43–6, 1978, 2: 48–51, SlavJaz. 1978, 168–71) úgy hidalta át, hogy a 'tuskó' jelentésű albán *kërcun-* (< óalbán *karcun-*) szót és vele együtt a téli napforduló ünnepéhez fűződő tuskóégetés pogány szertartását a szlávok Balkánra érkezésük után közvetlenül az albánból vették át. Az e korban éppen aktuális likvidametatézis következtében az albán szó a déli szlávban *kráčunъ* alakot öltött, míg a déli szlávokkal ekkor még szoros kapcsolatban álló keleti szlávok automatikusan saját hangrendszerükhöz igazítva, *koročunъ* alakban vették át a szót; a rom. *crăciun* 'karácsony' pedig a déli szlávból lett átvéve, mégpedig egy olyan időszakban és közegben, amikor és ahol a 'téli napforduló' egykori pogány ünnepe a kereszténység felvétele után a két különböző eredetű ünnep naptári közelsége folytán már 'Jézus születése' ünnepét jelentette.

Ennek az etimológiának az elfogadása lényegében feleslegessé teszi egy ósszláv **korčunъ* rekonstruálását (s ezzel a 2. pontban ismertetett összes szóképzéstani probléma is önmagától megoldódik), mert a balkáni szlávok

által átvett szó vándorlás útján jutott el azokba a szláv nyelvekbe, amelyekben a Balkánon kívül még kimutatható. Ennek a vándorlásnak volt egy korábbi, pogánykori szakasza (ekkor jutott el a szó a balkáni szlávból a keleti szlávba) és egy későbbi, amelynek során az immár keresztény terminussá vált balkáni szláv szó bekerült a románba, román közvetítéssel pedig a szomszédos ukrán nyelvjárásokba, onnan pedig a keletiszlovákba (vö. EtSIBlRM. 4: 265–6), sőt tovább a középszlovák nyelvjárásokba is (Zsilák Mária szíves közlése). Az a kifogás, miszerint a szláv szó albán származtatása azért nem meggyőző, mivel a szláv egyházi terminológiát albán hatás nem érte (BEtReč. 2: 727, EtSISJaz. 11: 58), nyilvánvaló félreértésen alapul, mert hiszen az albán hatás nem a szláv egyházi terminológiát, hanem a pogány szláv hitvilág szókincsét érte, ennek balkáni (ha nem is éppen albán) rétege pedig elég tekintélyes; más kérdés, hogy egyes ilyen eredetileg pogány ünnepek nevei később (de már korántsem egységes módon) némely szláv vidékeken a hozzájuk naptárilag közel álló keresztény ünnepek neveivé válhattak (vö. pl. *kołęda*, *rusalijsa*). A déli szláv *kračunъ* szó esetében ez természetes módon a bizánci területre betelepülő és ott legkorábban a kereszténység hatása alá kerülő szlávoknál következett be, akik azt már keresztény terminusként adták tovább az akkor még közelükben élő románságnak, valamint — a bizánci misszió nyelvi közvetítőiként — a magyarságnak.

Rövidítések

(A TESz.-ben és a FNESz.¹-ben használt rövidítéseket nem oldjuk fel.)

DRS = Словарь русского языка XI–XVII вв. 1-. Москва, 1975-.

Etim. 1974 = Этимология 1974. Москва, 1976.

Etim. 1982 = Этимология 1982. Москва, 1985.

EtSIBlRM. = Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. 1-. Мінск, 1878-.

EtSIUkrM. = Етимологічний словник української мови. 1-. Київ, 1982-.

MitEnc. = Mitológiai enciklopédia I–II. Főszerk. Sz. A. Tokarev. Bp. 1988.

SDR = Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) I-. Москва, 1988-.

SlavJaz. 1978 = Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. Москва, 1978.

SIJStsl. = Slovník jazyka staroslověnského. I-. Praha, 1959-.

SIP XVI w. = Słownik polszczyzny XVI w. I-. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966-.

SlStp. = Słownik staropolski. I-. Warszawa, 1953-.